

Тема: Основні етапи становлення етики. Загальна характеристика.

Питання походження моралі — одне з основних не лише в етичній теорії, але й у філософії, культурології, антропології тощо. Це комплекс наук, що досліджують становлення *Homo sapiens* (людина розумна) як особливого феномена в еволюції планетарного і космічного життя загалом. Проблему становлення моралі необхідно аналізувати у двох аспектах. По-перше, у плані об'єктивності процесу набуття в антропогенезі здатності до морального регулювання життя, що вирізнило людину з тварного світу. По-друге, у плані усвідомлення в антропосоціонезі цінності моралі для виживання і розвитку людства та становлення його поваги до себе як носія моральної здатності.

Перше зумовлене необхідністю виживання і самозбереження. Друге є виявом свободи людського духу, що сформувався (оформився) моральнісним змістом стосунків і засвідчив про себе як найвища цінність.

Упродовж тривалої історії культури спроба пояснити витoki моралі залишається одною з актуальних. Початки її простежуються уже в міфології. Вони присутні в античній космології, згодом — у християнській теології. З доби Відродження вони спираються на наукову антропологію, бурхливий розвиток якої, особливо в XIX—XX ст., дозволив розв'язати проблему генезису моралі на ґрунті наукової теорії антропо- та соціогенезу.

Античний космологізм пов'язує людські чесноти з існуванням душі, що вважається дарунком деміурга. Людина несе у собі часточки божественного начала — духовності, виявом якої є моральність (добро), а також такі чесноти, як істина і краса. Можлива невідповідність дій душі і поняття доброго зумовлена тілесною природою людини. Тілесність спричиняє порушення ідеального образу доброчесності. Згодом християнська теологія взяла платонівську ідею гріховності тіла як причину моральної недосконалості людини. Однак релігійно-теологічна концепція не розглядає моральність як дарунок бога. Старозавітна і новозавітна Біблії бачать мораль як явище самостановлення, початки якого пов'язані з актом вигнання з раю за порушення божественної заборони. Життя в едемських садах — позаморальне.

Воно регламентується божественними веліннями. Вигнання з раю переводить його у якісно інший план: необхідності вибирати вчинки, тобто організувати стосунки, виходячи з власних інтересів та інтересів інших — кровно споріднених інших. У процесі регулювання стосунків відповідно до інтересів роду відбувається, згідно зі Старим Завітом, становлення "богообраного" народу — євреїв. Творець моралі — народ, а Бог лише коригує вчинки людей і, зрештою, закріплює свої вимоги у заповідях, дарованих Мойсею. У християнстві прихід Христа пов'язаний не з актом творення моралі, а лише з "виправленням" її. Шлях "виправлення" — власний приклад боголюдини. Це мораль ідеалу, в якій добро має вселюдський характер (спокута гріхів усіх людей) на відміну від добра у його локальних виявах: у добродійній поведінці окремих людей.

Релігійно-міфологічна концепція моралі виходить із всезагальності, універсальності добра, що підносить її носія до безсмертя. Замість моралі страху вона утверджує ідею любові та добра. Однак те, що носієм ідеї досконалої моральності є Бог, а не людина, засвідчує невідповідність між моральним ідеалом та реальністю стосунків. До речі, боголюдина Христос *шукає* істини моралі, перебуваючи в образі Людини, і віднаходить їх стосовно *людського* життя у практиці стосунків. Тобто, мораль явлена як *процес* її становлення у діяльності та у рефлексії над стосунками.

Поряд із релігійно-міфологічними образами досконалої моральності, явленої у досконалих її суб'єктах (деміург, Бог), виникають уже в античний час спроби знайти природничо-наукове пояснення генези моралі. Вони ведуть свій початок від Демокріта та Арістотеля. Космос у Демокріта — не одушевлений і не управляється провидінням, але перебуває у процесі постійного становлення, формування. "Причому це утворення відбулося по природі, без будь-якого впливу ззовні, але внаслідок деякого випадкового збігу" [1, с 326]. Утворююче начало — "атоми". їх "безконечна множина, пустота ж безмежна за величиною". І космічні тіла, і боги, згідно з Демокрітом, є наслідок "сплетення атомів". Щодо людини, то, поряд з ідеєю атомістичного її

походження, Демокріт висуває надзвичайно цікаву і незвичну для його часу ідею *самостановлення* людини як духовної, мислячої, наділеної мовою творчої істоти. Витоки моралі Демокріт пояснює так: "Що ж стосується первонароджених людей, то... вони вели безладний і звіроподібний спосіб життя. Діючи кожний поодиноці, вони виходили на пошуки їжі й добували собі найбільш придатну траву та дикоростучі плоди дерев. Оскільки на них нападали звірі, то вони почали навчатися взаємно допомагати одне одному задля користі, що приносили спільні дії. А збираючись разом внаслідок страху, вони мало-помалу почали розпізнавати знаки, що подавали одне одному" [1, с. 343—344]. У подальшому аналізі, що спирається на дані археології, палеонтології, історичної психології, ми покажемо, наскільки близько до істини підійшов Демокріт у своїх геніальних прозріннях щодо процесу самостановлення людства.

Арістотель вважав, що у Всесвіті панує доцільність, і що будь-який розвиток визначається метою, покладеною в основі речей та людського життя. Тобто, його етика телеологічна: вона виходить з принципу, що в людині, як і будь-якій речі, покладено внутрішнє прагнення до благої мети та до вищого блага як кінцевої мети. Абсолютне моральнісне начало він визнає як іманентне життєвості, а не трансцендентне (що має місце у Платона). Моральність бачиться продуктом людської, а не божественної волі. Замість волі богів — безумовного моральнісного начала (сократівсько-платонівська традиція), — Арістотель висуває ідею об'єктивної доброчесності, що як таку визнають і боги. Конкретизація думки щодо витоків моральності може бути здійснена на основі поняття "задатки". Арістотель пише: "Природна доброчесність співвідноситься з доброчесністю у власному сенсі слова. Дійсно, всім здається, що кожна риса нраву дана у певному сенсі від природи, адже і правосудними, і розсудливими, і мужніми тощо у певному сенсі ми буваємо прямо від народження" [2, с. 188]. Правда, природні задатки самі собою ще не забезпечують моральності, оскільки остання має бути оперта на розум. Лише тоді склад душі, хоча він подібний до природної доброчесності, буде

доброчесністю у власному сенсі слова, коли душа буде керуватися законами розумного. Підсумовуючи думку, Арістотель пише: "Отже, подібно до того як у частини душі, що виробляє думки, є два види доброчесності: винахідливість і розсудливість, так само і у моральній її частині також два види: одна доброчесність природна і інша, — у власному сенсі слова, а з них та, що доброчесність у власному сенсі слова, виникає і розвивається з участю розсудливості" [2, с 189]. Тобто, Арістотель розрізняє практичну моральність (згодом Кант назве її гіпотетичним імперативом) та моральність, що оперта на розумно визначений принцип добра (згідно з Кантом, це — "категоричний імператив").

З епохи Відродження починає складатися науковий підхід до питання витоків моралі. Він пояснює її джерела специфікою природи людини. Ф. Бекон виводить мораль із потреби *регулювання стосунків*. У XVIII ст. думка про "природні джерела моралі" стає провідною в науці (Гоббс, Кондорсе, Шефтсбері, Локк, Хатчесон, Юм та інші).

Важливе значення для обґрунтування ідей наукової антропології мали дані археології, палеоантропології, етнографії, а також геології, палеології, палеоботаніки та інших наук, що почали бурхливо розвиватися у XIX—XX ст. Вони дозволили дослідити найдавнішу історію людства і простежити еволюцію людини, що тривала близько 5 млн років. Це період, коли відбулося відділення гілки гомінідів (найдавніших людей). Прямоходіння, розвиток мозку, характерні для культури гомінідів, заявляють про свою нову якість в "олдувайській культурі" близько 5 млн років тому. У 70-х роках XX ст. у Східній Африці: У Танзанії (Олдувайська ущелина), в Ефіопії (долина ріки Омо), У Кенії (район Кооба — Фора) в ґрунтових шарах, що нараховують близько 2 млн років, були вперше знайдені численні рештки істот сімейства гомінідів. Там само (зокрема в Олдуваї) знайшли безліч знарядь праці тогочасної людини: грубі сокири, скребла, свердла, різці тощо. Істоти, що виготовляли їх, отримали назву "людина рукоуміла" ("*Homo habilis*"). Не менш важливо й те, що вони жили *спільнотами*, а отже *регулювали* свої

стосунки, зокрема практичну діяльність, що мала колективний характер. Вчені слушно вважають, що "творцями "олдувайської культури" були люди, оскільки тварини культури не створюють" [9, с 66].

У подальшій еволюції людини відбувалося не лише прогресивне удосконалення мозку та інших частин тіла, але й удосконалення *людського суспільного співробітництва*. Тому в еволюції людини мала місце нерозривна дія двох чинників — *біологічного* і *соціального*. Інстинкт виживання диктував необхідність стабільного об'єднання для добування та розподілу засобів існування. Подальша еволюція людини відбулася у період близько 1,8 млн років. Вона пов'язана зі зміною будови тіла та загального вигляду людини. Вона отримала назву — "людина прямоходяча" ("*Homo erectus*"), а в період близько 40—30 тис. років тому склалася людина сучасного типу — "людина розумна" ("*Homo sapiens*").

Сучасна історична етика, спираючись на дані історії наук про людину, обґрунтовує антропо- та соціологічні теорії походження моралі. Вони не суперечать одна одній, а, скоріше, акцентують увагу як на основному чиннику: чи то на трудовій діяльності, чи то на біологічній "незавершеності" людини. Але і одна, і друга утверджують *суспільність* людської життєвості як її специфічну, суто людську якість.

Суспільно-трудова теорія моральності була обґрунтована у праці К. Маркса та Ф. Енгельса "Німецька ідеологія"; в роботах Енгельса "Діалектика природи"; "Походження сім'ї, приватної власності і держави" та ін. "Виробництво життя — як власного, з допомогою праці, так і чужого, шляхом народження, — появляється відразу як двоїсте відношення: з одного боку, як природне, а з другого — як суспільне відношення, суспільне в тому розумінні, що мається на увазі співробітництво багатьох індивідів, однаково за яких умов, у який спосіб і для якої мети", — говориться у "Німецькій ідеології" [8, с 27]. Виробництво свідомості, мови, виробництво суспільної організації, першою формою якої є сім'я, — усе це наслідки суспільного способу виробництва засобів виживання (їжа, одяг, житло тощо). Дані сучасної науки

підтверджують, що історія людства є історією *самостановлення виду* Homo Sapiens.

Певною конкретизацією окремих моментів теорії соціогенезу є теорія "незавершеності", "недостатності" людини, висунута представником німецької філософської антропології Арнольдом Геленом (1904—1976). Основний його твір — "Людина. її природа та становище у світі" (1940). Вихідна теза його праці — домінуюче значення безсвідомої вітальної сфери у становленні людини, що є "біологічно незавершеною" істотою. Остання ідея запозичена Геленом від Ніцше, який розглядав людину як "тварину, що ще не визначилася".

Спираючись на ідеї основоположників філософської антропології Макса Шелера та Гельмута Плеснера, Гелен пояснює людину на основі її специфічної біопсихічної природи — її вітальної спрямованості на діяльну активність. Названу принципову відмінність людини від тварини Гелен встановлює шляхом порівняльного аналізу її біологічної організації. Духовність як якісна характеристика людини пояснюється її вітальною природою, що реалізується шляхом тривалого перетворення та розвитку наявних уній біологічних передумов.

Вихідною тезою у концепції Гелена є поняття "біологічної недостатності", "незавершеності", "незакріпленості" людини у своїй тваринно-біологічній організації. Якщо тварина покладається на свої готові, дані їй від природи органи, то людина, внаслідок біологічної невизначеності, вже від природи змушена вести відмінний від тварин спосіб життя. "Людина, — говорить Гелен, — не живе. Вона веде своє життя" [3, с 125]. Відмінними якостями людини Гелен називає перш за все елементарні, але специфічно людські здібності сприймання та своєрідність сенсорно-моторних рухів, що забезпечують пластичність, властиву лише людині.

"Біологічна недостатність" визначає "відкритість" людини До світу. Якщо тварина жорстко пов'язана із середовищем, людина не має середовища, що жорстко детермінувало б її. Наділена пластичністю, вона здатна навчатися, а

основне — створювати *нове середовище*, придатне для її життя. Ідея біологічної "незавершеності", "недостатності" використана Геленом для обґрунтування тези про людину як *діяльну* істоту.

Чинник вітальної напередвизначеної винятковості людини У природі абсолютизується Геленом. Тому він не задіює в аналіз суттєві якості, що вирізняють її від тварини: вертикальна хода, відмінність будови скелета, а також такі здібності, як виготовлення знарядь праці, видобування вогню тощо. Тобто, ті якості, які відзначав як сутнісно людські, скажімо, Гердер у праці "Ідеї до філософії історії людства" (1791) та які використовує філософська антропологія, що має біля своїх витоків романтичну філософську традицію і "філософію життя" (Гердер, Ніцше, Клагес). Зазначимо, що філософська антропологія не суперечить теорії антропо- соціогенезу, а скоріше доповнює її.

Певний вплив на поглиблення теорії антропогенезу в плані пояснення витоків моралі мали ідеї "глибинної психології", розроблені в працях З. Фрейда, а також праці неофрейдистів Е. Фромма та фундатора аналітичної психології К. Юнга. Важливе значення для обґрунтування генези моралі мали праці з філософії історії та культури Шпенглера, Тойнбі, Фрезера, Тайлора тощо.